

Terénní teorie

3. Výzkum historické krajiny.

Význam výzkumu krajiny vyplývá v podstatě ze dvou základních a vzájemně souvisejících principů koexistence člověka a okolní krajiny, a jejich vzájemného působení:

1. Krajina vytváří základní rámec existence každého člověka, rodiny, komunity nebo celé společnosti, která v ní žije.
2. Naproti tomu lidstvo, a to především během posledního desetitisíce let své historie výrazně ovlivňuje okolní krajinu s cílem co nejvíce využít zdroje, které mu příroda nabízí.

Člověk během své existence či už více nebo méně, ale vždy aktivně působil na okolní krajinu. Jeho působení tedy zanechává více nebo méně zřetelnou stopu v krajině. Člověkem osídlené území pak představuje jakousi obří zhmotnělou kroniku dějin osídlení krajiny. Někdy se v této souvislosti užívá termínu „*paměť krajiny*“. V tomto smyslu je krajina významný, byť specifický archeologický pramen.

Krajina

- původně znamenala kus území, které rolník, obyvatel vnímal při svém z hlediska jeho využití (něm. „*Landschaft*“, angl. „*landscape*“)
- dnes soubor komponentů přirozeného i antropogenního původu, tj. včetně archeologizovaných pozůstatků lidských aktivit.

Místo původního rozlišení na tzv. „kulturní krajinu“ a „přirozenou krajinu“ se dnes klade důraz spíše na prolínání různých podob krajiny, resp. lze uvažovat „o krajině s různou mírou zastoupení přirozených a antropogenních komponent. Starých sídelních oblastech již v pravěku neexistuje území nedotčené lidskou činností.

Vývoj metodiky prostorové archeologie.

- 19. století – vliv evolucionizmu a darvinizmu – antropogeografická škola (K. Ritter, F. Ratzel, L. Frobenius, R. Grandmann, A. Schlitz („*lidská kultura je ovlivněna přírodním prostředím*“))
- G. Kosinna – hlásá migraci, hledá pravlast G., předznamenává sídelní archeologii
- O. Menghin – „vídeňská škola kulturních okruhů“, difuzionismus a důraz na kontinuitu
- zrod sídelní archeologie – H. Jankuhn
- po válce – kritika etnického přístupu
- 1951 - H.J.Eggers zakládá „*Archaeologia Geographica*“
- 50. léta (USA) – antropologický přístup k formulaci otázek, metodologický přelom – procesuální archeologie
- 1974 – se objevil výraz „*landscape archaeology*“ (M. Aston, T. Rowley)
- 1977 (sborník) – D.L. Clarke prosazuje pojem „*spatial archaeology*“ - prostorová archeologie“ vymezený v rámci metodiky tzv. procesuální archeologie
- 80. léta – návrat etnoarcheologického přístupu – I. Hodder
- 1930 – studie J. Filipa, pojetí blízké antropogeografické škole (Grandmann)
- 60. léta – J. Kudrnáč, propagátor sídelní archeologie, vzor rozboru přírodních podmínek
- 70. léta – J. Rulf – příklon k cílenému systematickému výzkumu
- 80. léta - prof. J. Neústupný formuluje teoretické základy pro rozvoj prostorové archeologie - vzniká „*teorie sídelních areálů*“ (podobnost s americkou školou krajinného výzkumu)
- 90. léta 20. století - vzniká oddělení prostorové archeologie na ARÚ AVČR
- nástup GIS

Enviromentální archeologie - zásadní význam pro rozvoj prostorové archeologie.

- původně spíše pomocná disciplína, dnes již pevně etablované odvětví
- její zájem se soustřeďuje na rekonstrukci přírodního prostředí a vztahu člověka k němu,
- využívá metod a poznatků geologie, pedologie, klimatologie, paleobotaniky, ekologie, palynologie, paleozoologie, ...dále pak sociální, historické a sídelní geografie, kartografie, GIS,

Povrchový průzkum („field archaeology“, „Terrainbegehung“) pův. zahrnoval:

1. **vizuální povrchovou identifikaci terénních reliktů**
2. **povrchový sběr**
 - tradiční přístup – zaměřený na lokality s kumulací nálezů
 - analytický přístup – zahrnuje kvantitativní vyhodnocení nálezů ve zkoumaných areálech
 - komparativně analyticko-syntetický přístup – sledování závislosti jednotlivých druhů nálezů na jiném druhu nálezů (např. kolem výskyt studny a kumulace džbánů, ...)

Sídelně historické zóny (pův. J. Beneš 1995 pro Pošumaví, Gojda 2000 pro širší evropské území mírného pásma; modifikováno):

1. staré sídelní území – do 300 m n. m. (nížiny, povodí dolních toků velkých řek – osídlení v podstatě trvalé (Moravské úvaly)
2. sídelně historická zóna s větší členitostí terénu (od 250/300 m n.m. do 500/600 m n.m.) – osídlení je trvalejší až během vrcholného středověku (Kloboucko, ...)
3. podhůří větších horských masivů (450 – 600 m n.m.) - zóna vrcholně středověké kolonizace 13.-14. století (Vysočina, Pošumaví), ojediněle, už v pravěku (doba POP)
4. oblast nejvyšších poloh (nad 600/700 m n.m. – 1000 m n.m.) – u nás až od konce 17. století (valašská kolonizace – Vsetínsko), *s ohledem na sídelní vývoj posledních během posledních 150 let, uvažovat o vyčlenění*
5. vysokohorské zóny ze sporadickým osídlením, resp. ze sídelní činností v době industriální společnosti (není vyloučen výzkum starých horských bud, chat, resp. výjimečných reliktů pravěkého a středověkého osídlení z technického i metodologického hlediska vyžadující specifický přístup (zkoumání vývoje klimatu vycházející z výzkumu ledovců, ...))

Kategorie historické krajiny (Gojda 2000), v budoucnu zřejmě bude třeba modifikovat:

1. Místa sídlení – konglomeráty obytných a hospodářských jednotek
 - Obytné (rezidenční) areály pravěkých zemědělců
 - Venkovské dvorce
 - Vesnice evropského středověku a novověku
 - Jeskyně, skalní komplexy
 - Města
2. Ohrazená místa
 - Kruhové příkopy (causewayed camps, henge, rondely)
 - Hradiště
 - Čtyřuhelníkové valy (tzv. Viereckeschanzen)
 - Hrady, tvrze
 - Pevnosti
 - Pochodové tábory
 - Polní ležení
3. Místa pohřbívání
 - pohřebiště, hrobky a hřbitovy, (problém pohřbívání ve vnějším prostředí – koruny stromů ,věže mrtvých)
4. Místa kultu a centra zbožnosti – kultiště, svatyně, kostely, kláštery
5. Exploatační místa a výrobní areály
6. Linie napříč krajinou – hranice, komunikace, ostatní liniové objekty

Výzkum historické krajiny lze zaměřit dvěma základními směry:

- **v horizontální rovině** - (synchronní) se zajímá o členění osídleného území z hlediska různých funkcí (sídliště a jeho uspořádání, vztah mezi zdroji surovin a výrobními areály, vztah mezi sídlištěm, poli, pastvinami a lesními porosty, ...), zajímá se pak i o vliv přírodních resp. společenské podmínky využívání a působení lidí na krajinu.

- **ve vertikální rovině** (diachronní) – sleduje vývoj a proměny sledovaného území, jeho členění a vztahů mezi jednotlivými entitami v čase.

Krajinná sonda („transept“) – ucelený projekt regionálního výzkumu krajiny obsahující:

- rešerši
- nedestruktivní průzkum
- zjišťovací výzkum vybraných míst